De Waarde van Cultuur en Erfgoed

Een bijdrage aan de discussie over de herbestemming van de poorten van Zierikzee

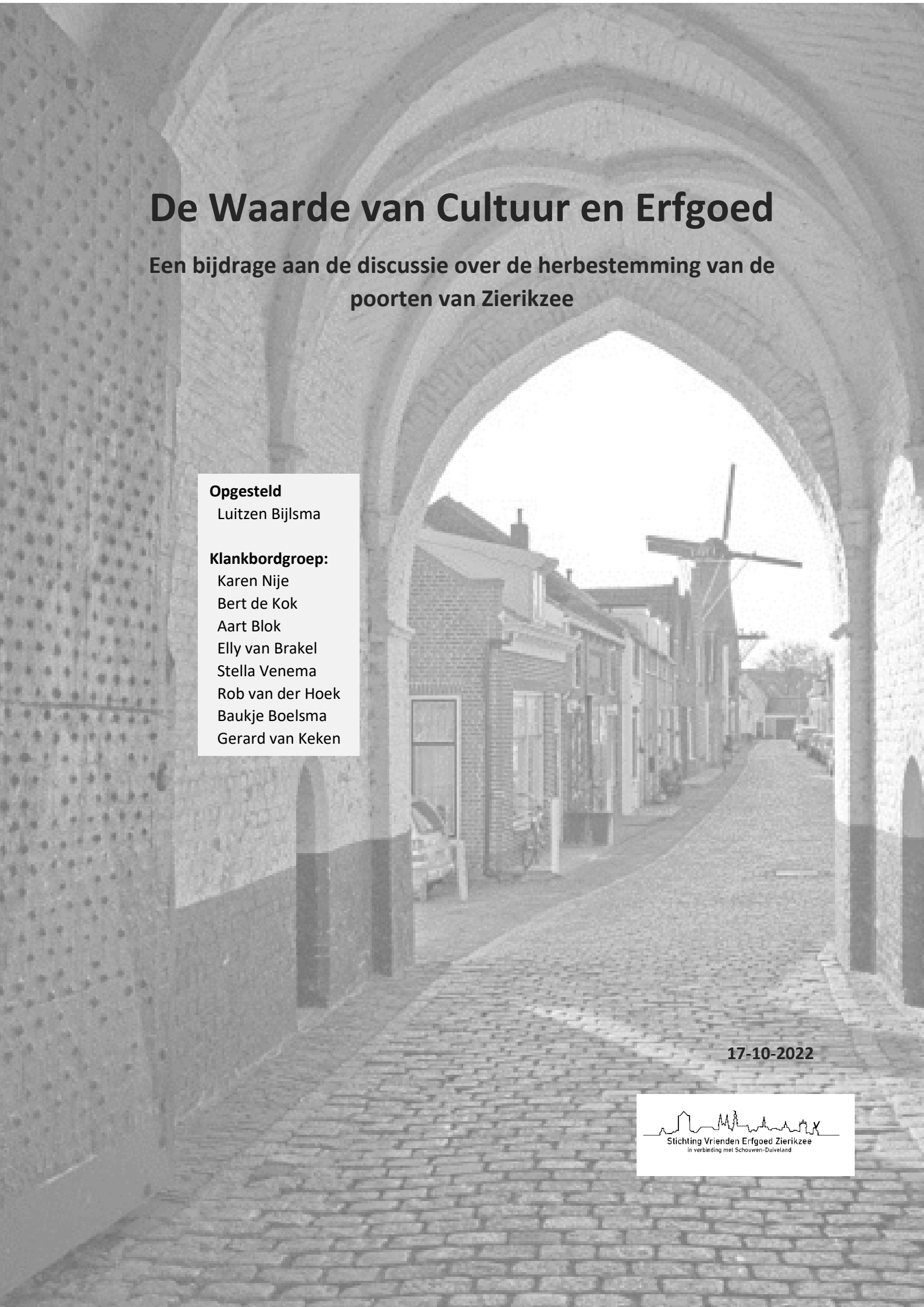

Opgesteld
Luitzen Bijlsma

Klankbordgroep:
Karen Nije
Bert de Kok
Aart Blok
Elly van Brakel
Stella Venema
Rob van der Hoek
Baukje Boelsma
Gerard van Keken

17-10-2022

Stichting Vrienden Erfgoed Zierikzee
in verbinding met Schouwen-Duiveland

Inhoud

Aanleiding 3
Aanloop 4
Waarde van Cultuur en Erfgoed in Zierikzee 5
Aantrekkingskracht en Vitaliteit van Zierikzee 6
Cultuur in Zierikzee 7
Denkrichting Poortgebouwen 8
Conclusies en Voorstellen 9
Voorbeelden 10

Referentie: Het belang van kunst en cultuur voor Amersfoort. © Atlas voor gemeenten, Utrecht, 2019.

Foto's: Beeldbank Rijksdienst Cultuur en Erfgoed.

Nobelpoort Kapconstructie

Aanleiding

Door de gemeente Schouwen-Duiveland is in 2020 opdracht gegeven aan Hylkema's Erfgoed een onderzoek uit te voeren naar de bestemming van de drie poortgebouwen van Zierikzee. Dat rapport ligt op de tafel bij het gemeentebestuur voor nadere overweging en besluitvorming. Het gemeentebestuur heeft ter voorbereiding daarvan besloten door participatie de herbestemming in discussie te brengen en ideeën op te halen. De Erfgoedvrienden van Zierikzee willen een bijdrage leveren door een perspectief voor de poortgebouwen te schetsen van waarde voor de stad Zierikzee en het eiland Schouwen-Duiveland.

De drie monumentale poortgebouwen in het stadsgezicht en het landschap zijn tastbare artefacten van het Zierikzee dat nog nauwelijks in onze herinnering bestaat. Deze historische plekken confronteren ons met hoe het was, als een soort tijdmachine. Het geeft de kans ons te identificeren met deze bijzondere plek.

De waarde van erfgoed in het algemeen en van de poortgebouwen in het bijzonder verdienen een nadere analyse in de keus voor herbestemming.

Noordhavenpoort
Doorkijk naar buiten

Aanloop

De drie poortgebouwen zijn niet alleen de toegangsdeuren tot de oude binnenstad maar ook grote bouwwerken en vestingwerken. Ooit waren ze onderdeel van de verdediging van Zierikzee. De middeleeuwse stadsmuren kenden een vijftal toegangspoorten, een waterpoort en een flink aantal waltorens. Door de aanleg van het Havenkanaal rond 1600 werd de verdediging gemoderniseerd en een aantal bolwerken gebouwd. Van de meeste historische steden zijn in de 19e en begin 20e eeuw muren, poorten en andere verdedigingswerken afgebroken. Militair waren ze niet meer van belang en ze werden in toenemende mate een hinderpaal voor de maatschappelijke en economische ontwikkeling. Ook in Zierikzee is dat gebeurd. Door geldgebrek werd de sloop soms uitgesteld en afgelast.

Wat in Zierikzee is overgebleven is uniek voor een historische Nederlandse stad. Maar liefst drie poortgebouwen, van oorsprong uit de late middeleeuwen, tekenen het silhouet van Zierikzee. Van die verdedigingswerken zijn als bijzondere visuele objecten het Blauwe Bolwerk, de Noord- en Zuidhavenpoort, de Nobelpoort en het Slingerbos bewaard gebleven.

Zuidhavenpoort
Interieur 1e verdieping

Waarde van Cultuur en Erfgoed in Zierikzee

De vraag kan worden gesteld: “wat is de waarde van de drie poortgebouwen”. Het begrip waarde kan worden uitgelegd als wat wij nastrevenswaardig vinden, onze normen en waarden. Je kunt waarde ook zien als: wat leveren de poortgebouwen op. In engere zin is dat de huuropbrengst of de verkoopprijs. De kosten van onderhoud van deze historische monumentale bouwwerken zullen de huuropbrengst ver te boven gaan. Toch zal niemand zeggen: “Breek die poortgebouwen maar af want ze hebben geen toegevoegde waarde”. Een puur economische blik is in de waardebepaling dan ook niet toereikend. Een beeld van de waarde kan worden verkregen door de maatschappelijke kosten en baten (MKBA) van cultuur in het algemeen en van het erfgoed in het bijzonder te verkennen.

Voor het analyseren van de maatschappelijke baten is een breder welvaartsbegrip nodig. Het gaat dan niet alleen om financiële baten zoals de directe en indirecte bestedingen van toeristen die op de culturele instellingen afkomen, maar bijvoorbeeld ook om het genot dat bewoners aan het culturele aanbod ontlenen en de sociale effecten die daarvan uitgaan. Voor een maatschappelijke kosten – baten analyse zijn veel gedetailleerde gegevens nodig. Voor Zierikzee en Schouwen-Duiveland zijn die gegevens voor zover bekend niet beschikbaar.

Sommige steden hebben van hun cultuur, kunst en erfgoed een monetair uitgedrukte maatschappelijke kosten en baten analyse laten opstellen. Dit om hun investeringen in de cultuursector te richten en te verantwoorden. Anderen gemeenten volgen een meer kwalitatieve en intuïtieve benadering. Hier is als referentie gebruik gemaakt van een voor de gemeente Amersfoortse gekwantificeerde MKBA voor cultuur, kunst en erfgoed.

Zuidhavenpoort
Kapconstructie

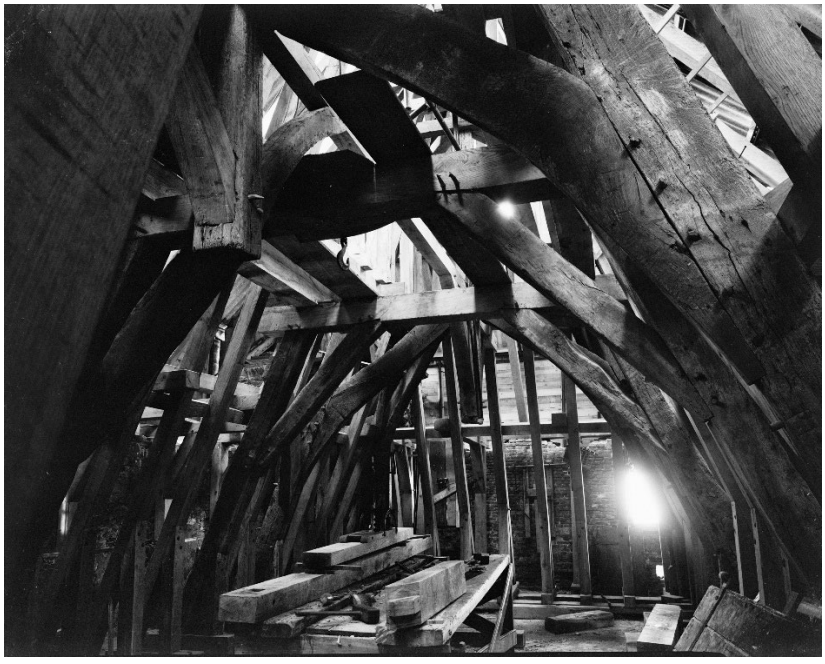

Aantrekkingskracht en Vitaliteit van Zierikzee

Uit het onderzoek voor Amersfoort blijkt dat kunst, cultuur en erfgoed een belangrijke rol spelen bij het aantrekken van bezoekers en het binden van nieuwe bewoners, goed opgeleide, creatieve mensen. Waarom zouden mensen een band opbouwen met of zich vestigen in een stad als Zierikzee? Vier factoren worden onderscheiden: (i) ***productie*** met werk en inkomen als drijfveer, (ii) ***natuur***, met de natuurlijke omgeving als motivator, (iii) ***consumptie***, het aanbod van stedelijke voorzieningen en diensten als aansporing en (iv) ***leefbaarheid***, een betrouwbare en veilige omgeving als stimulator.

Hoewel er over Zierikzee geen onderzoek bekend is waarmee deze factoren kwantitatief kunnen worden gewogen kan wel iets worden gezegd over de mogelijke uitkomst van een dergelijke analyse. De productiefactor zal niet zo hoog scoren omdat Zierikzee op flinke afstand ligt van de grotere economische centra in de Randstad, West Brabant of Vlaanderen. De natuurfactor zal zeker een rol spelen in de keus zich in Zierikzee te vestigen. De consumptiefactor zal ook hoog scoren gezien de relatief grote dichtheid aan voorzieningen en diensten voor een kleine stad als Zierikzee. Tot slot zal de leefbaarheidsfactor ook een rol spelen waarbij min of meer subjectieve begrippen als overlast en veiligheid worden meegewogen. Het zal niet verbazen dat met name consumptie en natuur de belangrijkste factoren zijn van de aantrekkingskracht van de stad Zierikzee. Ze staan aan de basis van haar vitaliteit. Dit geldt niet alleen voor het vestigingsklimaat of het woonklimaat, maar ook voor het bezoekersklimaat van de stad.

Met bovenstaande in gedachten is de vraag voor het gemeentelijke beleid: “kunnen we de aantrekkingskracht van de stad en haar vitaliteit behouden en verder ontwikkelen en hoeveel kunnen we daar verantwoord in investeren”. Dit vergt een nadere analyse van de stedelijke voorzieningen en met name de voorzieningen voor kunst, cultuur en erfgoed.

Noordhavenpoort
Kapconstructie

Cultuur in Zierikzee

Cultuur wordt veelal opgesplitst in film, letteren, beeldende kunst, erfgoed en podiumkunsten. De post kunst en cultuur op de begroting van de gemeente Schouwen-Duiveland is € 2.5 miljoen voor 2023. Film, letteren, beeldende kunst en podiumkunsten zijn vanzelfsprekend van belang in het aanbod van voorzieningen. Het belang is vergelijkbaar met plaatsen in de wijdere omgeving. Wat Zierikzee onderscheidt van de wijdere omgeving is de factor erfgoed. Zierikzee is in de top tien monumentensteden.

De factor erfgoed wordt onderverdeeld in: architectonische iconen, beschermde stadsgezichten, archeologische monumenten, rijksmonumenten en musea. Het grote aantal rijksmonumenten en de architectonische iconen zoals de Sint Lievensmonstertoren, het voormalige Stadhuis, de drie Poortgebouwen en het beroemde stadsgezicht rond de Oude Haven vormen een grote troef van de stad en de gemeente. Zierikzee is in de top tien monumentensteden in Nederland. Stel je het silhouet van de stad eens voor zonder erfgoediconen. Niemand zal ontkennen dat alleen al de aanwezigheid van de iconen een bijdrage levert aan de aantrekkingskracht van de stad. De vraag bij de herbestemming van de poortgebouwen is: “kan naast het silhouet ook de binnenkant, het interieur, het gebruik en de beleving daarvan bijdragen aan de aantrekkelijkheid en vitaliteit van de stad”.

De analyse voor Amersfoort toont aan dat de maatschappelijke baten de kosten overtreffen bij gerichte investeringen in cultuur. Hetzelfde speelt voor Zierikzee. Waar voor Amersfoort de grootste meeropbrengst ligt bij investeringen in podiumkunsten ligt deze voor Zierikzee naar onze overtuiging in het erfgoed.

Noordhavenpoort
Interieur
Weergang

Denkrichting Poortgebouwen

Doorgaande Looproute

Geïnspireerd door voorbeelden op andere plekken geeft de volgende invulling richting. Maak van de drie poortgebouwen en het verbindende wandelpad één doorgaande looproute met een verhaallijn. Om dit voor elkaar te krijgen zou de hoofdfunctie van de drie poortgebouwen moeten zijn: toegankelijk voor publiek voor erfgoedbeleving. Nevenfuncties zoals vergaderen, buurtvereniging, muziek of atelier, blijven mogelijk in afgesloten delen van de bouwwerken.

Robuuste Aanpassing

Richt de poortgebouwen in op een robuuste wijze met een éénrichting looproute. Het is niet mogelijk de oude vestingwerken rolstoeltoegankelijk te maken. De binnenzijde kan wel digitaal driedimensionaal worden ontsloten om de invalide mens toch mee te nemen. Voor de Nobelpoort is een prima éénrichting looproute te maken via de wenteltrappen en de grote zaal op de eerste verdieping. Voor de Noordhavenpoort is het van belang de oud burgemeesterswoning, die een deel van het vestingwerk beslaat, in het plan te betrekken. In dat geval is éénvoudig een éénrichting doorlooproute te maken. Voor de Zuidhavenpoort kan ook een éénrichting doorlooproute worden gemaakt. Daarvoor kan een looproute op de weergang aan de Nieuwe Haven worden gemaakt, met een wenteltrap aan het begin. Een bij het monument passend hekwerk biedt dan een veilige en unieke wandeling over de stadsmuur met een bijzonder uitzicht over de Nieuwe haven.

Erfgoed Beleving

In de vestingwerken worden narratieven verteld over de gebeurtenissen voor en achter de poorten van Zierikzee. Dit kan met beeld en geluid, digitale en mechanische hulmiddelen. De late middeleeuwen en de Spaanse tijd zijn fantastische verhalenbronnen. De verhalen draaien automatische en zijn indringend, een beleving. Langs de wandeling wordt met borden en QR tegels aanvullende informatie gegeven en verhaaltjes ontsloten.

Niet Bemenst

De bouwkundige aanpassingen en de belevingsinrichting zijn zodanig dat een robuuste looproute ontstaat. In principe is het voldoende wanneer in het seizoen een medewerker in de loop van de ochtend de route opent en aan het eind van de middag weer sluit. Zowel op het eiland als elders is daarmee goede ervaring opgedaan.

Zuidhavenpoort
Weergang Havenkanaal
wenteltrap naar de weergang en balustrade langs de weergang naar de ingang op de eerste verdieping.

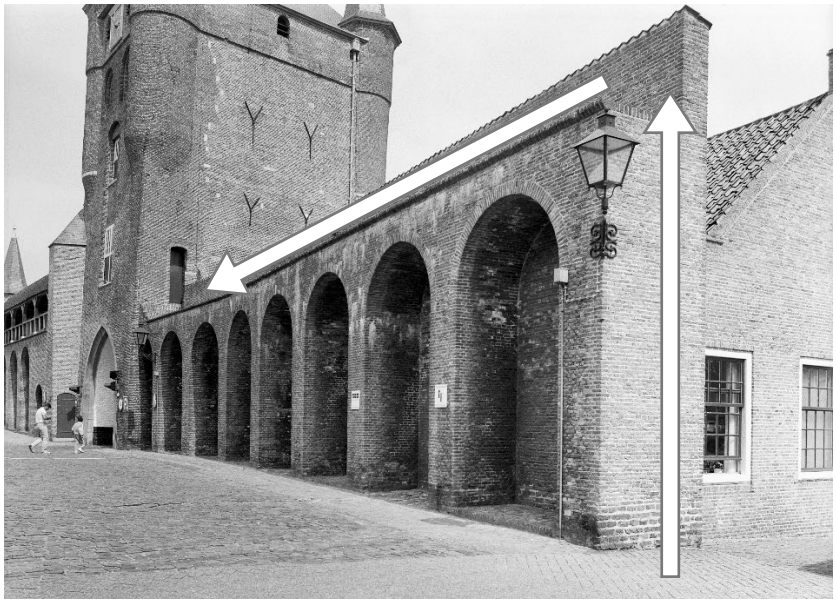

Conclusies en Voorstellen

1 Economisch gezien is er zwaarder weer op komst. De inflatie stijgt en het besteedbaar inkomen daalt. Dat zal in de voorzieningenstad Zierikzee zeker en vast impact hebben. Minder bezoekers leidt naar minder bestedingen en minder bestedingen zetten voorzieningen onder druk. Het is dan ook zaak te investeren in het vergroten van aantrekkingskracht en vitaliteit.

2 Het erfgoed is daarvoor een sterke troef van de stad. De drie poortgebouwen zijn van iconische waarde voor het silhouet van de stad en het historische stadsgezicht. Deze troef kan verder worden uitgebouwd door toegankelijkheid voor publiek en de beleving te bevorderen. Naast de buitenkant de binnenkant als verdubbelaar.

3 Het voorbeeld Amersfoort geeft aan dat bij gerichte investeringen in cultuur en erfgoed, de maatschappelijke baten de kosten gemakkelijk overstijgen.

4 Kies voor de poortgebouwen de hoofdfunctie “open voor publiek”. Dat hoeft niet het gehele bouwwerk te zijn maar die delen die een éénrichting doorloop mogelijk maakt. Nevengebruik blijft daarmee mogelijk voor maatschappelijke activiteiten zoals buurtvereniging, muziek of atelier.

5 Verbind de drie poortgebouwen in één opzet met een doorgaande looproute over het Witte Bruggetje en de Wandeling.

6 Kies voor een robuuste aanpassing van de poortgebouwen op basis van een éénrichting doorloop. Voor de Nobelpoort is dit eenvoudig te realiseren. Voor de Noordhavenpoort ligt het voor de hand hierbij de oud burgemeesterswoning te betrekken. Voor de Zuidhavenpoort is het nodig de weergang aan de Nieuwehaven als looproute naar de ingang op de eerste verdieping geschikt te maken.

7 Kies voor een erfgoedbeleving in de poortgebouwen op basis van de schitterende narratieven uit de Middeleeuwen en de Spaanse tijd. Dit kan met beeld en geluid, digitale en mechanische hulmiddelen. De wandeling langs de Wandeling wordt voorzien van informatie over de stadsmuren en kleine verhalen over bijzondere plekken en gebeurtenissen, bijvoorbeeld met behulp van QR-codes.

8 De aanpassing en inrichting zodanig robuust uitvoeren dat de doorgaande Poorten-Erfgoed route zonder entreekosten en begeleiding kan worden gelopen. De route is in het seizoen geopend en de deuren worden in de ochtend geopend en tegen de avond weer gesloten.

9 De investeringen bestaan uit bouwkundige aanpassingen, natuurlijk met respect voor het monument, en inrichtingskosten. Een eerste ruwe schatting geeft aan dat een budgetplafond van orde van grootte € 2 miljoen toereikend is.

10 Benut de groeiende grensoverschrijdende samenwerking in de Schelderegio met betrekking tot de gedeelde geschiedenis. In Middelburg is een soortgelijke investering denkbaar in de Abdijkerk. Over de grens met Vlaanderen zijn Kortrijk en Oudenaarde mogelijke samenwerkingspartners. Langs deze weg is een Interreg project mogelijk en verdubbelt Europa de inzet van de partners aan beide kanten van de grens in de Schelderegio.

Voorbeelden

Onze Lieve Vrouwenkerk Kortrijk

De Guldensporenslag 1302 als beleving in de Onze Lieve Vrouwenkerk in Kortrijk. Toegang gratis. Het gehele jaar open voor bezoekers van de kerk, de tentoonstelling 1302 en de beleving van de Guldensporenslag van 10.00 tot 17.00 uur. Een lichte vorm van toezicht door vrijwilligers. Onlangs geopend en een ware publiekstrekker. Initiatiefnemer: gemeente Kortrijk, beheer: gemeente Kortrijk.

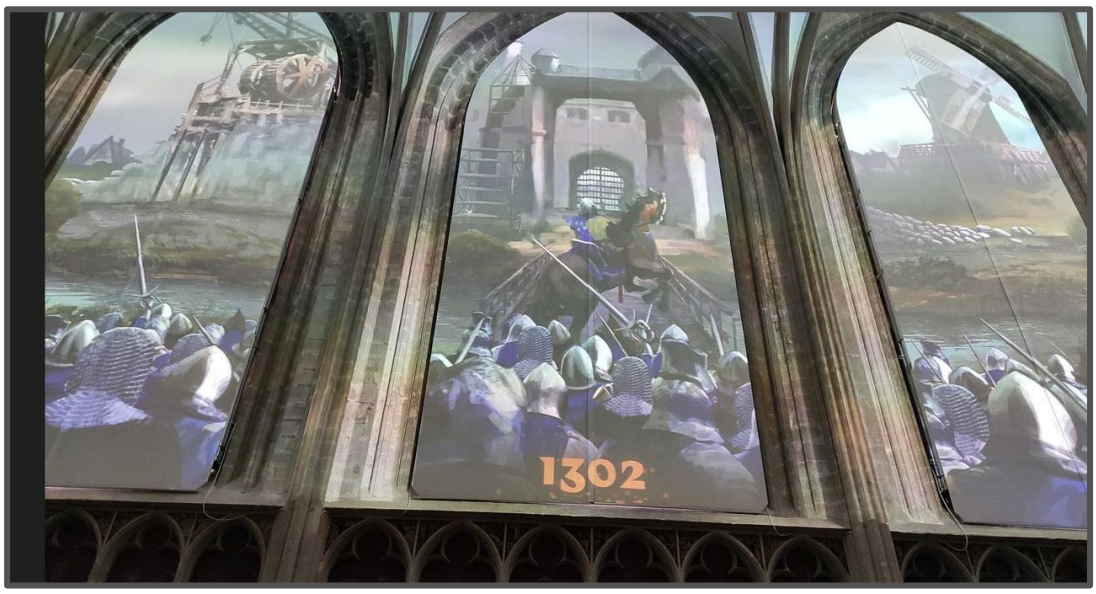

Musseg mauer Luzern

Oude middeleeuwse stadmuur in Luzern met negen bijzondere torens en poorten waarvan er zes zijn opengesteld voor publiek. Van 1 april tot 1 november van 8.00 tot 19.00 geopend voor bezoekers. Er is een wandelroute vanuit de stad langs en over de muur en door de gebouwen. De toegang is gratis en er is geen direct toezicht. Initiatiefnemer: stad Luzern, beheerder: Verein und Stiftung für die Erhaltung der Musegg Mauer.

De Nicolaas in Brouwershaven

De Nicolaas in Brouwershaven is een beleving op zich. Het gebouw is in het seizoen overdag te bezoeken. De toegang is gratis en er is geen bewaking. De deur wordt in de ochtend geopend en in de avond weer gesloten. De ervaringen zijn zeer positief. Initiatiefnemer en beheerder: Stichting Grote of Sint Nicolaaskerk.

De Plompe Toren

Overblijfsel van het dorp Koudekerke dat door de zee is verzwolgen. Het verhaal van verdwenen dorpen wordt op een indringende manier beleefd. De toren is een icoon van het eiland geworden. De toren is elke dag open van 9.00 uur tot 18.00 uur. Er is geen toezicht. Initiatiefnemer: Natuurmonumenten, beheerde: Natuurmonumenten.

